

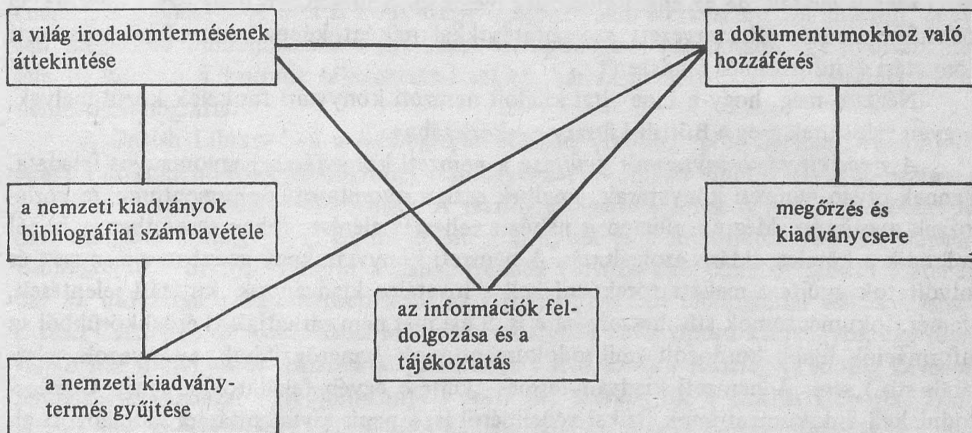
A NEMZETI KÖNYVTÁR ÉS AZ INFORMÁCIÓS RENDSZER TERVEZÉSE

LINE, Maurice B.: National library and information planning. (International Library Review. 15. vol. 1983. 227–243.p.) című cikk alapján KOVÁCS Katalin tömörítése

Zircz Péter korábban már ismertette e folyóiratban * Maurice Line sok szempontból rendhagyó véleményét arról, hogy szükségessé vált a nemzeti könyvtári funkciók prioritásrendjének újraértékelése és egy szolgáltatáscentrikus nemzeti könyvtár modelljének kialakítása. Line ezúttal is kedvenc témájával a nemzeti könyvtárak feladataival foglalkozik, melyeket az alábbi hat tételben jelölt meg:

- a nemzeti kiadványtermés gyűjtése,
- a nemzeti kiadványtermés bibliográfiai számbavétele,
- a dokumentumokhoz való hozzáférés biztosítása,
- a kiadványok megőrzésével, tárolásával, cseréjével kapcsolatos feladatok ellátása,
- a világ irodalomtermésének bibliográfiai áttekintése,
- az információk feldolgozása és a tájékoztatás.

Ideális esetben a nemzeti könyvtár egyes funkciói közötti kapcsolatok az ábra szerint alakulnak:

*Könyvtári Figyelő, 1982. 1.sz. 83–84.p.

Kérdés azonban, hogy a gyakorlatban miként lehet tényleges kapcsolatot kialakítani az egyes funkciók között. Ha egy ország abban a rendkívüli helyzetben van, hogy tisztá lappal indulva újonnan tervezheti meg könyvtári és információs rendszerét, akkor lehetősége nyílik arra is, hogy egyetlen, különféle részlegekből álló intézményt állítson fel a feladatok együttes ellátására.

Hatékony információs rendszer kialakításához vagy egy már működő szervre kell bízni a többiek irányítását, vagy egy újat kell felállítani e feladatra. Az országos szintű tervezés mindenképpen elengedhetetlen mind az egyes funkciók, mind az egész rendszer szempontjából. Ma már sok országban felismerték a tervezés fontosságát, és vagy szakmai bizottságokat hoztak létre az országos tervek kidolgozására, vagy pedig egy kormányzati szervet ruháztak fel ilyen átfogó feladatkörrel. A legtöbb országban gondot okoz, hogy a tervezésbe különböző minisztériumokat kell bevonni: például más foglalkozik a könyvtárakkal, más a kutatással, más az oktatással és megint másik a mezőgazdasággal stb. A felelősség ilyen mértékű megosztottsága mellett tényleges együttműködés kialakítása különösen nehéz.

1973-ban amikor a British Museum könyvtára és négy másik országos könyvtári intézmény összevonásával megalakult a British Library – mely egyben a kiépülő országos könyvtári rendszer központja is –, szervezetét és működését tekintve egyike lett a világ legkorszerűbb nemzeti könyvtárainak. A British Library létrehozásával egyesítették az addig szétaprózódott, egymástól független nemzeti könyvtári funkciókat, központi szolgáltatásokat fejlesztettek ki, és egységes állami támogatásban részesítették az új intézményt.

A jelenlegi állapot hosszas fejlődés eredményeként, központi tervezés nyomán és a szolgáltatások közötti együttműködésre épülve jött létre. Line szerint nem állítható, hogy ez az ideális modell, de az angol gyakorlat mégis jól példázza azt, hogy egy fejlett ország különféle típusú, jól szervezett szolgáltatásokkal miként képes korszerűsíteni nemzeti könyvtári és információs rendszerét.

Nézzük meg, hogy a Line által kijelölt nemzeti könyvtári funkciók közül melyek, hogyan valósultak meg a British Library gyakorlatában.

A nemzeti kiadványtermés gyűjtése a nemzeti könyvtárak hagyományos feladata. Vannak olyan nemzeti könyvtárak, amelyek csak a nyomtatott dokumentumokra korlátozzák a gyűjtést. Még e területen is nehéz a teljesség elérése, abban az esetben is, ha jól működik a kötelezpéldány-szolgáltatás. A nemzeti könyvtáraknak azonban a könyvek és folyóiratok gyűjtése mellett törekedni kell a hivatalos kiadványok, kutatási jelentések, efemer dokumentumok stb. beszerzésére is. S ma már nem zárhatják ki érdekkörükből az információk újabb hordozóit (mikrodokumentumok, hangrögzítések, av-anyagok, adattárak stb.) sem. A nemzeti kiadványtermés gyűjtése egyéb feladatokkal is jár. Gondoskodni kell a dokumentumok fizikai védelméről is; a papír savtalanítására kidolgozott eljárások meglehetősen költségesek, s ezért sok esetben a dokumentumokat mikroformán vagy egyéb (például digitális) hordozókon rögzítik. Ez a megoldás szintén költséges és ráadásul azt is számításba kell venni, hogy a hordozók élettartama változó (a jó minőségű mikroforma hosszabb élettartamú, mint a video stb.). A könyvtárak igazából csak az utóbbi időben döbbsentek rá az állományvédelem fontosságára, az ezzel járó költségekre

és a feladat nagyságára. Az állomány hozzáférhetőségének elve azonban gyakran ellentétbe kerül az állományvédelmi megfontolásokkal. A hordozók sokfélesége miatt a használathoz különböző közvetítő eszközökre van szükség, s ezek a berendezések gyorsan avulnak. Akár új berendezést vásárolnak, akár más médiákra viszik át az információt, mind-egyik egyformán költséges.

A British Library-ben a *Prézens Gyűjtemény* (Reference Division) feladata a fenti tennivalók ellátása. Teljességre törekedve gyűjtik az értékes angol nyelvű, nyomtatott dokumentumokat, valamint a nyomtatott zeneműveket. (A *Prézens Gyűjtemény* új osztálya a *National Sound Archivum*, amely a British Institut of Recorded Sound beolvasásával 1983-ban jött létre.) Nem gyűjtik azonban az egyéb nem-hagyományos dokumentumokat, az értéktelen irodalmat és óvatosak az idegen nyelvű irodalom beszerzésében is. A kötelespéldány-szolgáltatási kötelezettség nem vonatkozik a nem-hagyományos dokumentumokra, a hivatalos kiadványokra, kutatási jelentésekre, efemer irodalomra stb., holott mindezeknek a nemzeti könyvtár gyűjteményében lenne a helye.

A *nemzeti kiadványtermés bibliográfiai számbavétele* azonos fontosságú feladat a nemzeti dokumentumtermés gyűjtésével, amely semmit sem ér, ha nem tárják fel bibliográfiákban. Ez ideális esetben a nemzetközi szabványok szerint géppel kezelhető formában történik. A hagyományos nyomtatott nemzeti bibliográfia mellett napjainkban terjedt el a számítógéppel készült bibliográfia, amelynek gépben tárolt adataihoz bárhol a világon online módon hozzá lehet férni.

A legtöbb nemzeti bibliográfiát nem nevezhetjük teljes körűnek, már csak azért sem, mert a nemzeti könyvtárak maguk sem tudják teljességgel gyűjteni a nemzeti dokumentumtermést. A filmeket, térképeket, hangfelvételeket is csak néhány nemzeti bibliográfia tárja fel. Sokszor nem megfelelő az indexelés és nagy a bibliográfiák késése (némelyik például 3–4 évet is késik). Egy megbízhatóan szerkesztett, jól indexelt, de lassan megjelenő bibliográfiánál a gyakorlat szempontjából hasznosabb egy gyorsan megjelenő, valóban a kurrens tájékoztatást segítő, bár nem mély tartalmi feltárást nyújtó nemzeti bibliográfia.

A British Library-ben a *Bibliográfiai Részleg* (Bibliographic Service Division) feladata a dokumentumok bibliográfiai számbavétele, a nemzeti bibliográfia szerkesztése és a központi cédulaellátás biztosítása. A részleg szolgáltatásainak teljessége a kötelespéldány-szolgáltatás függvénye. Ez megfelelő a könyvek és a folyóiratok (British National Bibliography = BNB), valamint a hangfelvételek (British Catalogue of Music) esetében, bár az utóbbinak meglehetősen lassú az átfutási ideje. Új bibliográfiai vállalkozásuk a British Catalogue of Audiovisual Materials, amelyben az új típusú kiadványok egy részét tárják fel. A nyilvános kutatási jelentésekből a *Kölcsönzési Részleg* (Lending Division) rendelkezik gazdagabb gyűjteménnyel, ezért ott szerkesztik a British Reports, Translations and Theses (BRTT) című kurrens bibliográfiát. Más dokumentumfajtákat a nemzeti könyvtártól függetlenül, más intézményekben regisztrálnak. (Például az ASLIB Index to Theses c. kiadványa a BRTT-nél jobb áttekintést ad az országban elfogadott doktori disszertációkról.) A hivatalos kiadványok egy részét a Her Majesty's Stationery Office (HMSO) által kiadott jegyzékek regisztrálják, másik részüket pedig egy új bibliográfia, a Catalogue of British Official Publications Not Published by HMSO tárja fel,

melyet a Chadwyck-Healey cég jelentet meg. Nem megoldott sem a térképek, sem a kereskedelmi forgalomban kapható hangfelvételek számbavétele. Egy, a dokumentumok szélesebb körére kiterjedő új kötelespéldány-törvény megalkotása nélkül valószínűleg nem várható javulás ezen a téren.

A dokumentumokhoz való hozzáférés biztosítása azért fontos, mert a használóknak nemcsak a dokumentumokról szóló tájékoztatásra, hanem magukra a dokumentumokra is szükségük van. Ha ennek a feladatnak a teljesítése meghaladja a könyvtár állományát, a könyvtárközi kölcsönzést kell igénybe venni. Léteznek decentralizált és centralizált könyvtárközi kölcsönzési rendszerek, van ahol a kettő kombinációja valósult meg. A gyakorlat azt mutatja, hogy a decentralizált könyvtárközi kölcsönzési rendszerben a kérések átfutási ideje ritkán rövidebb mint három hét, s a teljesítések határfoka kb. 70%-os. Minél kevesebb könyvtár vesz részt a dokumentumellátásban, annál kielégítőbben működik a könyvtárközi kölcsönzési rendszer. Nagy-Britanniában például egyetlen, a nemzeti könyvtár részeként működő részleg feladata lett a könyvtárközi kölcsönzések központi ellátása, de elképzelhető, a nemzeti könyvtártól független, önálló intézmény kialakítása is. A kereskedelmi szervezetek is egyre jelentősebb szerephez jutnak e téren, tekintve, hogy mind több folyóiratot tárolnak géppel olvasható formában, s a számítógépes adatbázisokhoz való hozzáférés is túlnyomórészt a kereskedelem kezében van; ezek a könyvtárakban felállított terminálok és a kommunikációs hálózat révén könnyen elérhetők.

Az angol könyvtárak könyvtárközi kölcsönzési igény felmerülése esetén a kiadvány azonosítása céljából online kapcsolatba lépnek a British Library *Prézens Gyűjteményével*, *Kölcsönző Részlegével* és a *Bibliográfiai Részlegével*; ez utóbbi nemcsak az angol könyvek, hanem a washingtoni Library of Congress rekordjait is tartalmazza. A Kölcsönző Részleg gondoskodik arról, hogy a kért dokumentumok eredetiben vagy másolatban eljussanak az igénylőkhöz. A Kölcsönzési Részleg állományának természetes kiegészítőinek tekintendők az ország nagykönyvtárainak gyűjteményei (ez utóbbiak esetenként a kevésbé használt dokumentumaikat – a helyhiánytól szorítva – átadják a Kölcsönzési Részlegnek). Működésének hatékonyságát jelzi, hogy a kérések 85%-át (periodikumok esetében 90%-át) saját állományából tudja teljesíteni, 9%-ot egyéb, hazai vagy külföldi könyvtárak gyűjteményéből, a többit pedig az egyes könyvtárak közötti közvetlen kölcsönzés megszervezésével. Az ország teljes könyvtárközi kölcsönzésének 3/4-ét bonyolítja le a Kölcsönzési Részleg; ez évente kb. 3 millió tételes forgalmat jelent.

A dokumentumok megőrzése és cseréje az előző funkcióval szorosan összefonódik. Mióta nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvtárak előbb vagy utóbb "kifognak" a raktári férőhelyből, megkezdték állományuk kevésbé használt, illetve több példányban is meglévő egységeinek kivonását a forgalomból. A kivont példányok egy része senkinek sem kell, de vannak olyan kötetek, amelyekre az ország más területén, vagy külföldön működő könyvtárak még igényt tartanak. A kiadványok cseréjének és a főlépéldányok gondozásának ezért egyre nagyobb szerepe van a könyvtárak életében. Az állományból kivont dokumentumok megőrzésének egyik lehetséges módja, ha a megőrzésre szakterületek szerint jelölnek ki nagykönyvtárakat. Ilyenkor a többi könyvtár forgalomból kivont könyveit egyszerűen csak elküldi a szakterülete megőrzéséért felelős könyvtárba. A duplikációk képződésének elkerülésére még egyszerűbb mód, ha egyetlen nemzeti központot hoznak

létre, mely egyúttal biztosítja a dokumentumokhoz való hozzáférést és a kölcsönzést is. Nagy-Britanniában a dokumentumellátás tekintélyes részét egyetlen országos központ, a British Library végzi. Bár a dokumentumok megőrzésére és a hozzáférés biztosítására az országos könyvtárpolitika nem terjed ki, a British Library Kölcsönzési Részlege de facto országos megőrző és csereközpontként is funkcionál.

A hiányosságok és a British Library működését és szolgáltatásait ért bírálatok ellenére Line úgy érzi, hogy a nemzeti könyvtári és információs szolgáltatás lényeges funkciói kifejlődtek a British Library-ben, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a hat nemzeti könyvtári funkció közül a fentebb ismertetett négy ellátásáról képes magas szinten gondoskodni. Ugyanakkor fontos szerepet játszik a másik két funkció (a világ irodalomtermése feletti áttekintés és az információellátás) biztosításában is.

Bár Nagy-Britanniában nincs az egész könyvtárügyre kiterjedő kormányzati szintű könyvtári és információs tervezés, de működnek olyan hivatalos és félhivatalos testületek, amelyek részt vesznek a könyvtárak és információs szervek működésének koordinálásában. Közülük legfontosabb a Library and Information Services Council (Könyvtári és Tájékoztatási Szolgáltatások Tanácsa), mely a Department of Education and Science (Oktatás- és Tudományügyi Minisztérium) Office of Arts and Libraries (Művészeti és Könyvtári Hivatal) tanácsadó testülete. Ma még vita tárgya, hogy megfelelőek-e a már kialakult együttműködési formák, hogy szükség van-e törvényalkotó testületekre, és az sem eldöntött, hogy a kormány milyen mértékben vegyen részt e feladatok irányításában. Az biztos, hogy a jelenlegi kompromisszumokra és konszenzusra épülő rendszer kielégítően működik, elsősorban a British Library jóvoltából, de nem valószínű, hogy azok a feltételek, amelyek működését lehetővé teszik, más országokban is megteremthetők. A British Library inkább csak annyiban tekinthető modellnek, amennyiben egy anyagiakkal viszonylag jól ellátott, irányítási szereppel felruházott, az új iránt fogékony nemzeti könyvtár kialakítását példázza.

A TILTOTT KÖNYVEK HETÉT minden évben megrendezi az Egyesült Államokban a Könyvtári Egyesület, a Könyvkereskedők Szövetsége, a Könyvkiadók Szövetsége s néhány más szerv; kiállítják azokat a könyveket, amelyeket különféle helyi szervek kitiltottak a felügyeletük alá tartozó könyvtárakból. Az 1983. évi kiállításon együtt szerepelt a Velenicei kalmár és az Anna Frank naplója, valamint a Gulliver utazásai és egyebek.

Advanced Technology – Libraries, 1983. okt.